

Géra Eleonóra (szerk.): Budai úrinők romlakásban. Levelek a Fény utcából 1944–1947.

BFL – ELTE BTK, Budapest, 2020. 241 oldal.

A Géra Eleonóra által szerkesztett és bevezető tanulmánnyal ellátott műben a Dietzgen és a Pátkai család történetét követhetjük nyomon 1944 és 1947 között, a családok nőtagjainak egymás közötti levelezésén keresztül. A sok szempontból egyedülálló gyűjteményt a levélírók leszármazottai, a háborút gyermekként megélt Pátkai Laura és a háború alatt született Pátkai Ilona bocsátotta Budapest Főváros Levéltára (BFL) rendelkezésére, azzal a kéréssel, hogy ha egy mód van rá, a gyűjtemény iratanyaga könyv formájában jelenjen meg. A kötet közel 500 levelet és számos korabeli fotót tartalmaz, melynek köszönhetően izgalmas és egyben megrendítő olvasmány keretében tekinthetünk be egy budai keresztény középosztálybeli család mindennapjaiba és viszontagságaiba a háború utolsó éveiben, majd közvetlenül utána.

Géra Eleonóra történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara (ELTE BTK) Művelődéstörténeti Tanszékének habilitált docense, korábban a BFL levéltárosa, több munkájában foglalkozott már a budai úrinők életével, különböző korok és tematikák mentén.¹ Jelen könyv a BFL és az ELTE BTK közös

kiadása, melyet Nagy Ágnes levéltáros-történész előszava nyit. Nagy röviden ismerteti a levelek nyilvánosságra kerülésének történetét, egyben köszönetet mond a családnak, hogy a gyűjtemény egyfelől bekerülhetett a levéltárba,² másfelől a megjelenés révén egyúttal ki is kerülhetett annak falai közül. A levelek egyedülálló módon nyújtanak lehetőséget a korszak mélyebb megismerésére; a szubjektív és leginkább csak női témákból álló beszámolók különös módon segítik az akkori problémák, kihívások, nehézségek és örömök emberközeli megértését.

Hogyan élték meg a középosztálybeli úri család különböző generációkhoz tartozó nőtagjai a háború borzalmait, Budapest ostromát úgy, hogy mindeközben egymástól elszakítva éltek, és semmit sem tudtak egymásról? Hogyan tudtak életben maradni az ostrom alatt és a háború utáni inszértéses időkben, mely időszakot szinte teljes egészében átszötte a legféltebb szeretteik iránt érzett mélyes aggodalom? Mi segítette őket ahhoz, hogy testben, lélekben és mentálisan viszonylag egészségben átvészeljék Magyarország 20. századi történelmének

¹ Géra Eleonóra 2019: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülött (fő)városból 1686–1726*. MTA BTK TTI, Budapest; uő. 2017: *A modern budapesti úrinő*. Európa, Budapest; uő. 2015:

A budapesti úrinő magánélete (1860–1914). Európa, Budapest.

² A levelezés a HU BFL XIII.70. Dr. Pátkai György OTI-orvos családi levelezése és töredékes iratai fond részét képezi.

egyik legtragikusabb időszakát? Ezek a kérdések, és a levelek alapján szépen kirajzolódó válaszok segítik az olvasót abban, hogy szinte saját bőrén és lelkében érezze a lassan egy évszázaddal ezelőtti történelmi események hatását az akkori mindennapi emberre. A Dietzgen család levelezésének egyik legnagyobb értéke, hogy a család sorsát Budapest ostroma után, a háború befejeztével is tovább követhetjük.

Géra Eleonóra részletes, tematikusan rendezett, történelmi bevezetőt ad a levelek elé „*Mindenéből kifosztott, éhező főváros*”. A *mindennapi élet nehézségei a második világháború utáni Budapesten* címmel. Elsőként bemutatja a család tagjait, társadalmi és anyagi helyzetüket a háború előtt, beszél életmódjukról és lakhatási körülményeikről. A bevezetőt több családi tulajdonban lévő fotó színesíti, teljes képet adva az olvasónak a keresztény, polgári középosztály békebeli, nyugodt életéről. Özvegy Dietzgen Alajosné, lányai, Mária és annak húga, Laura (dr. Pátkai Pálné) modern fővárosi életet éltek, jólétben, kiváltságos budai környezetben. Mária egyedülálló, megbecsült banktisztviselőként édesanyjával osztozott kényelmes, jól felszerelt Fény utcai lakásán. Laura orvos férjével és két gyermekükkel, Pipivel (Laura) és Öcsivel (György) ugyanabban a házban béreltek lakást. Férjhezmenetele előtt Laura szintén tisztviselőként dolgozott. A háború első éveiben nem érte őket atrocitás, származásukból és társadalmi helyzetükből kifolyólag politikai üldöztetés nem fenyegette őket, életszínvonaluk a háborús helyzethez képes nem volt rossz.

Igazi hétköznapi gondjaik először a légiveszélyek megjelenésével, a riadókcal és a bombázásokkal jelentkeztek. A kötet szerkesztője a levelekből kirajzolódó családi történet kiegészítéseként szélesebb spektrumban ad tárgyilagos, forrásokkal alátámasztott körképet az akkori budapesti és magyarországi mindennapok nehézségeiről. Az egyre feszültebb politikai helyzet a családot válaszut elé állította. Laura két gyermekével és édesanyjával először Sárvárra, rokonokhoz, majd onnan Pécsre menekült, ahol orvos férje teljesített szolgálatot – a Pátkai család végül ott vészelte át a háborút. Az asszony az ostrom alatt, óvóhelyen adott életet harmadik gyermekének, a levelekben sokat emlegetett Ilonának.

Mária Budapesten maradt, a Nemzeti Bank tisztviselőjeként nem akarta biztos állását kockáztatni. Ezzel azt vállalta, hogy egyedül, édesanyja, húga és sógora nélkül kellett átvészelnie a nehéz időket. A család évekre kettészakadt, levelek útján próbálták tartani a kapcsolatot, csomagokat küldtek egymás támogatására. Fontos megjegyeznünk, hogy a Dietzgen/Pátkai család szerencsére egyetlen tagját sem szítette el a háborúban, jelentős anyagi kár ugyanakkor érte őket. Mária, aki 1944 novemberében pár hétre munkahelyével Veszprémbe menekült, decemberben kénytelen volt visszatérni Budapestre, ahol a Fény utcai ház pincéjében vészelte át a főváros ostromát. Ez idő alatt a levelezés természetesen teljes mértékben lehetetlen volt, Mária azt sem tudta, családja hol van, élnek-e a szerettei – édesanyja és húga ugyanígy nem kapott róla hosszú hónapokon keresztül semmilyen életjelet.

A Fény utcai bérház közel a frontvonálhoz, a harcok során súlyos találatokat kapott, több lakás – köztük a Pátkai család otthona is – teljesen lakhatatlanná vált. Mária leveleiből kiderül, hogy az ostrom alatt többször felment a lakásokba, mentette, ami menthető, de sokat nem tudott tenni bútoraik, ingóságaik megőrzése érdekében.

A levelekből szépen kirajzolódik, hogy a helyi lakosság hogyan viselte az egyre gyakoribbá váló bombázásokat. Mária beszámol arról, hogy ki viselkedett fegyelmezetten, és ki esett pánikba az óvóhelyen. Arra is fény derül, hogy a pesti mozik, színházak és szórakozóhelyek még nyitva voltak, amikor a budai hegyekben már bőven látni lehetett a bombázások fényeit, a templomokban pedig, ameddig csak lehetett, szinte zavartalanul celebráltak a miséket. Amíg csak tudta, Mária minden reggel misével kezdte a napot, délután pedig, ha tehetett, betért a Városmajori templomba szeretteiért imádkozni.

Bevezetőjében a kötet szerkesztője a család sorsán keresztül kimerítő tájékoztatást ad az olvasónak az ostrom utáni budapesti állapotokról, korabeli – Fortepan, múzeumi és levéltári – forrásokból származó, megrendítő képekkel kiegészítve tanulmányát. Géra Eleonóra adatokkal és forrásokkal alátámasztva számol be az óvóhelyeiket elhagyó budapesti lakosok mindennapos nehézségeiről, kétségbeesett harcukról az életben maradásért. Szót ejt a kilátástalan lakáshelyzetről, az ételmisszerellátás és a fűtőhelyzet katasztrófaállapotáról, az elviselhetetlenségig korlátozott és leginkább akadozó energiaellátásról, a romlakások elhúzódó

helyreállításáról, a nagyon nehezen újrainduló városi tömegközlekedésről. A negyvenes éveiben járó Máriának ebben a helyzetben kellett megállnia a saját lábán, egyedül gondoskodnia magáról az éhező és fázó, ostrom utáni Budapesten. „Az ember már élt, – de hol volt még a város?” (48), mindez nem kis erőfeszítést igényelt tőle, lévén úri középosztálybeli, egyedülálló nőként korábban nem kellett vesződni háztartási feladatokkal, azokat cseléd-lányok, bejárónők és édesanyja látták el. Az édesanya távollétében azonban Máriának is bele kellett vetnie magát az ételmisszerbeszerzés, főzés, fűtés és egyéb munkák sűrűjébe, mindezt szinte nulla tapasztalattal.

A levelekből kiderül, hogy a háború előtt kizárólag azonos társadalmi rendhez tartozó lakóközösség helyi-közzel a nehéz időkben is összetartott, tagjai már az ostrom előtt is segítették egymást, a lakhatatlanná vált, fűthetetlen lakások lakóit pedig később a szomszédok befogadták. A feketén, méregdrágán szerzett ételmisszereiket közösen főzték meg, és megosztották egymással. Mária ugyanakkor szomorúan konstataulta, a nehéz idők bizony nem kevés emberi csapódást is okoztak neki: a család két zárhatatlan lakását kifosztották, a fáradságosan összekuporgatott ételmisszer-tartalékát/élelemiszerkészletét kérdés nélkül elhordták az ismerősök. Kimerültség, magány, szomorúság és mérhetetlen aggodalom árad minden leveléből, amit az ostrom utáni hetekben írt édesanyjának és húgának, kikről hosszú időn keresztül semmit hírt nem kapott, csak nyugtalanító információkat vidékről. Saját ellátásának mindennapos küzdelmei

mellett a Nemzeti Bank is munkába rendelte, azért napi 20 km-t kellett gyalogolnia a városban, nehéz körülmények között, a romokon keresztül, hogy eljusson munkahelyére, majd onnan otthonába vissza.

Mindeközben özvegy Dietzgen Alajosné kisebbik lányával, a vejével és három unokájával Pécssett vészelte át a nehéz időket, érezhetően jobb lakhatási és ételmiszerellátási helyzetben. A nagymama mindenben igyekezett támogatni a szülés után Laurát, főként az újszülött ellátásában és a főzésben segédkezett. Bár rettenetesen aggódott az egyedül maradt Máriaért, levelei (és Lauráiéi is) szerény, szűkös, de mégis valamivel rendezettebb állapotokról tanúskodnak. Mindennap volt mit enniük, a fűtéshez mindig tudtak venni szénét, a piacon pedig néha még változtatni is lehetett az ételmiszerek között. A háztartás ellátása, néhány hiányzó árucikket leszámítva nem volt lehetetlen vállalkozás, sőt olykor még egy-egy finomabb falat is került az asztalra.

Az ostrom utáni időszak kezdeti ájult állapota után a pezsgő társadalmi élethez szokott úri középosztály ismét megpróbálta gyakorolni régi, békebeli szokásait: a katolikus vallás gyakorlásán, a szinte mindennapi templomba járáson túl újra megindultak a vizitek, bár ezeket az együttléteket már jóval szűkösebb körülmények és jóval kiábrándultabb, a régi, letűnt időket vissza-visszaidéző, szomorúság jellemezte.

A politika, nem meglepő módon, majdnem teljes mértékben hiányzik a Dietzgen család levelezéséből. A kommunisták előretöréséről és a listázásokról Mária óvatosan néha beszámolt, ám a hangsúly mindvégig inkább

a családon, a családtagok biztonságán, a megélhetési és ellátási problémákon volt. Néhol utaltak rá, hogy a levelek felbontott állapotban érkeztek meg, ami magyarázza óvatosságukat a politikai témák tekintetében.

Karrierjének biztosítása érdekében Mária a Dietzgen családi nevet Dékányra magyarosította, egyben igyekezett intézni Pécssett élő édesanyjának névváltoztatását is. Húgának, Laurának a férje, Pátkai Pál és családja már korábban magyarosítottak Polczról. Mária attól félt, német nevével nem kapja vissza állását, ezzel kapcsolatban vizsgálat alá is vetették.

Az egyedülálló nő diszkréten ugyan, de az úri középosztály kommunikációjára jellemző módon adta édesanyja és húga tudtára, hogy a Fény utcai ház sose lesz már az, ami a háború előtt volt; rémesek az állapotok, a régi, békebeli világ örökre eltűnőben, még akkor is, ha „saját köreikben” igyekeznek fenntartani a látszatot. A házba betelepített új „népek” tőlük különböző viselkedéskultúrát hoztak magukkal, amit Mária és a régi, úri lakóközösség nehezen viselt.

Mária édesanyja 1946-ban költözött vissza Budapestre, miután a Fény utcai lakást sikerült valamennyire lakhatóvá tenni (addig Mária az egyik szomszéd lakásában élt, többedmagával). A Pátkai család 1948 végén tudott visszaköltözni Pécsről a fővárosba. Laura 1950-ben meghalt, ezután megözvegyült férje, Pátkai György és Mária házasságot kötöttek. A család tágas lakásba költözött az Orczy úton. Dietzgen Alajosné 1957-ben, Pátkai György pedig 1961-ben hunyt el, ezt követően Mária gondoskodott Laura legkisebb

gyermekéről, Ilonkáról. Mária 1973-ban halt meg.

Nőtörténeti kutatások szempontjából Géra Eleonóra munkájának komoly jelentősége van. Az adott társadalmi csoport sajátos hangján ad számot Magyarország 20. századi történelmének egyik legdrámaibb

korszakáról, mindezt kizárólag női szemszögből. A kötet másik fontos jellemzője, hogy az újjáépítés időszakával is foglalkozik, mely szakmabeli kutatók véleménye szerint mind ez idáig méltánytalanul elhanyagolt téma volt.

Gaál Tekla